

עשרת הדברות וחלוקתן *

מאת

שמואל הכהן ויינגרטן

בעיקבות דרשות חז"ל על חשיבותן של עשרת הדברות, הואיל ובהן כלולות כל תרי"ג המצוות, נתגבשה בעם דעה, לראות בעשרת הדברות את עיקר התורה. חז"ל דרשו¹: "הלוחות היו בהן תרי"ג אותיות כנגד תרי"ג מצוות, מן אנכי עד אשר לרעך"².

בדעה זו, שהיתה נפוצה בעם, פרשו גם את הירושלמי תענית³: ש"התורה — כל המצוות כלולות בה" ו"התורה" פירושה עשרת הדברות⁴. ונאמר עוד בירושלמי שקלים⁵: "חנניה בן אחי רבי יהושע אומר: בין כל דיבור ודיבור (נמסרו) דקדוקיה ואותיותיה של תורה" ובהמשך הגמרא שם: "ר"ש בן לקיש ... הוה אומר, יפה למדני חנניה בן אחי רבי יהושע. מה הים הזה, בין גל גדול לגל גדול, גלים קטנים, כך בין כל דיבור ודיבור דקדוקיה ואותיותיה של תורה". היינו, "עשרת הדברות היו כוללות ונקראות גל גדול וביניהן דקדוקי תורה ודברי סופרים והן גלים קטנים".

גם הגאונים החזיקו בדעה שהבטוי "ספר תורה" בדברי חז"ל פירושו לפעמים — עשרת הדברות. ומצאנו בדבריהם: "הא דאמור רבנן, לא יאחו אדם תפלין בראשו וספר תורה בזרועו ויתפלל, זה 'ספר תורה' שאמרו, כגון שכתוב בו, מן 'אנכי ה' אלהיך עד וכל אשר לרעך', שהן תרי"ג אותיות כנגד תרי"ג מצוות

* פרט לציטוט, אשתמש ב"דברות" בלשון נקבה, מתוך כי היחיד מ"דברות" הוא "דברה".

1 בראשית רבה י"ה, כ"א; במד"ר נשא י"ג, ט"ז.

2 גד בן עמי צרפתי (להלן: צרפתי) במאמרו "לוחות הברית כסמל היהדות" (תרכ"ז כרך כ"ט, תמוז תש"ב, ע' 373), מסתמך על לוי גינזבורג וכותב: "אף ההשקפה כי עשרת הדברות מכילים בתוכם כל התורה כולה, בחינת כללים אשר יתר דברי התורה, אינם אלא פרטיהם, וזה היא לתלמוד ולמדרש", — כנראה נעלמו משניהם המקורות הנ"ל.

3 פ"ד ה"ה וסוטה פ"ח סוף ה"ג.

4 "קרבן העדה" מאת ר' דוד פרנקל שם וראה בעלי התוספות לפרשת שופטים ובפירוש המיוחס להרא"ש על התורה (פ' יתרו) שספר התורה שנשא המלך בזרועו ... לא היה כתוב בו רק עשרת הדברות ונקרא ספר תורה. וראה בהקדמת ר' ירוחם פישל פערלא לספר המצוות לרס"ג (ר' סעדיה גאון) ע' 4.

5 פ"ו ה"א וכן סוטה כנ"ל.

א תקלין חדתיך, שם.

שמואל הכהן ויינגרטן [2]

שבתורה⁶. גם רש"י⁷ וגם הרדב"ז⁸ כותבים: ש"כל שש מאות ושלש עשרה המצוות בכלל עשרת הדברות הן". הכוזרי⁹ אומר: "והנה שמע העם דיבור אלוהי מפורש בעשרת הדברות, שהן אימות המצוות ושרשיהן".

ידידיה האכסנדרוני (פילון) חילק את תרי"ג המצוות לפי חלוקת עשרת הדברות¹⁰ וכן ערך רבי סעדיה גאון באזהרות, לכל דיבור מצוות המסתעפות ממנו.

היה גם צד שני למטבע: היו שראו רק את עשרת הדברות כעיקר וסברו שרק המצוות המפורשות הן המחייבות, והכחישו את חיובן של מצוות אחרות ובייחוד את אופן ביצוען, לפי שנקבעו בתורה שבעל פה. וכך שנינו בברכות¹¹: "אמר להם הממונה, ברכו ברכה אחת, והם ברכו וקראו עשרת הדברות, שמע, והיה אם שמוע" וכו'. "א"ר יהודה אמר שמואל, אף בגבולין בקשו לקרות כן אלא, שכבר בטלום מפני המינין", ומפורש יותר בירושלמי ברכות¹²: "בדין היה שיהיו קורין עשרת הדברות בכל יום. ומפני מה אין קורין אותן? מפני טענת המינין, שלא יהיו אומרים, אלו לבדן ניתנו למשה בסיני".

6 "אוצר הגאונים" לברכות כ"ב אות קמ"ח, חשובת רב האי גאון. וראה עוד שם אות ק"ז תשובת רב נחשון גאון.

א. מ. הברמן במאמרו "על התפלין בימי קדם" (ספר ארץ ישראל, מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה, ספר שלישי ע' 174—177), משער, שהכוונה "וספר תורה בזרועו" היא לתפלין. וביתוד, אחרי שנמצאו תפלין של ראש, במערות קומראן שבאחת הפרשיות תוספת של עשרת הדברות. וראה על כך: "תפלין של ראש מקומראן" ליגאל ידין, ע' 24. הברמן מנסה לעשות הקבלה מכאן לגמרא במנחות (מ"ג, ע"ב) ושם כתוב: "כל שיש לו תפלין בראשו ותפלין בזרועו" ומשער שגם כאן "ספר תורה בזרועו" הכוונה — תפלין בזרועו.

בעיון מעמיק יותר, יתברר לנו שהשערה זאת אינה סבירה. מקורו של הגאון הוא בברכות כ"ג, ע"ב (ומקבילו בסוכה מ"א, ע"ב); בברכות נאמר: ת"ר לא יאחז אדם תפלין בידו וספר תורה בזרועו, היינו בנוגע לתפלין בא הבטוי בידו ובנוגע לספר תורה בא הבטוי בזרועו. על כרחך איפוא שהכוונה לספר תורה. מפורש יותר: בגמרא המקבילה בסוכה נאמר: לא יאחז אדם תפלין בידו וספר תורה בחיקו, בטוי השגור לספר תורה ולא לגבי תפלין. אמנם נראה שלפני הגאונים היתה גירסא: "תפלין בראשו" (ולא בידו). ואין זה משנה כלל מההוכחה של הגמרא בסוכה, שהכוונה על ספר תורה ולא על תפלין, כך הבינו גם הפוסקים שדרשו: "ספר תורה" והוא הדין לכל כתבי קודש ואפילו מחזורים ותפילות (דברי חמודות מאת ר' יום טוב ליפמן הלר על הראש בשם תרומת הדשן מאת ר' ישראל איסרלין).

ועוד: במנחות מ"ג, ע"ב יתפרש הענין רק על תפלין. כך שנינו שם: ת"ר חביבין ישראל שסיבבן הקב"ה במצוות, תפלין בראשיהן ותפלין בזרועותיהן וצצית בבגדיהן ומוזוזה בפתחיהן. ועל ברייתא זו קושר רבי אליעזר בן יעקב את מימרתו: "כל שיש לו תפלין בראשו ותפלין בזרועו וצצית בבגדו ומוזוזה בפתחו, הכל בחיזוק שלא יחטא". שם בהכרח לפרש ב"תפלין" גם כדי להתאים את המספר, לשבע ביום הללתיך (ראה רש"י שם). אין איפוא לעשות הקבלה משם לכאן. שם תפלין וכאן ספר תורה. תפלין גם בתוספת עשרת הדברות, תפלין נקרא ועשרת הדברות על קלף אפילו לבד יכול להקרא ספר תורה.

7 שמונת כ"ה, יב על הפסוק ואתנה לך. וראה עוד "תורה שלמה" להרב כשר כרך ט"ז, ע' 203.

8 ר' דוד ק' ומרה ב"מוצת דוד" בסוף מצוה א'.

9 כרך מ"א אות פ"ז, תרגום אבן שמואל.

10 בספרו De Specialibus Legibus, ראה גוטמן בספר "בחינת המצוות", ע' 60.

11 י"א, ע"ב — י"ב, ע"א.

12 פ"א ה"ה, ראה גם רש"י בבבלי ברכות י"ב, ע"א.

למרות הביטול לאמרן בכל יום, שבא להדגיש שאין ערך יותר גדול למצוות האמורות בעשרת הדברות, על שאר חלקי התורה, המשיך העם לחלק כבוד יותר לעשרת הדברות ובשעת קריאתן בציבור, כמו ועמדו. מצאו רמז לכך בתורה עצמה: כתוב — "ויתיצבו בתחתית ההר", היינו בשעת מתן תורה ובמעמד הר סיני ויתיצבו בשמיעת הדברות. מצאו רמז לכך גם בדברי חז"ל: "מושב עומד מהר סיני". ו"במשנה ברורה" 13: "בהר סיני היו כל ישראל עומדים כדכתיב, 'אנכי עומד בין ה' וביניכם'" 14.

השאלה אם חובה לעמוד בזמן קריאת עשרת הדברות ואם לא, עוררה חילוקי דעות כבר בזמנים קדומים.

הרמב"ם גשאל על כך ולהלן השאלה והתשובה 15:

השאלה: היה מנהג "שיעמדו כולם בעת קריאת הדברות בספר התורה בצבור ... וביטל הרב לזה המנהג והנהיג לישב בעת קריאתן ... והביא ראיה לדבריו ממה שביטלו רבותינו ז"ל 16 שיקראו אותן עם קריאת שמע מפני המינים. לפי שהם אומרים שלהן מעלה על שאר התורה ... ובא לזאת העיר ממנה אחת הערים ... שמנהג אנשי עירו לעמוד בעת קריאת עשרת הדברות והתחיל עומד בעת קריאתן וגמשו אחריו בזה אנשים. ואמרו לו אנשי העיר, אין ראוי לשנות מנהג אבותינו ... וכל שכן כשההלכה מחזקת אותנו בזה ... אמר הוא: כבר מצינו שישראל כששמעו אותן בעת שדיבר (ה' אליהם), היו עומדים כמו שכתוב 'ויתיצבו בתחתית ההר' 17. אמרו: לא היה זה, אלא להקביל פניו יתעלה ולשמוע דבריו. אמר להם: הנה מצינום בבגד עומדים. אמרו: זה מפני שראש המתיבתא או ראש הקהל, אשר יקרא ויעמדו בפניו ...".

התשובה: "זה הרב אשר הנהיג ... לישב, הוא הראוי וראיותיו ראיות נכונות ... ואין להוסיף עליהן וכך היה ראוי לעשות. בכל מקום שמנהגם לעמוד, צריך למנעם בגלל מה שמגיע בזה מן ההפסד באמונה, ומדמים שיש בתורה מדרגות ומקצתה מעולה ממקצתה, וזה רע עד מאד ... ומה שטען החכם האחר שבבגד ומקצת הערים עושות זאת, אין זה ראיה בשום פנים. לפי שאם נמצא אנשים חולים, לא נחליא הבריא מאנשיהם, כדי שיהיו שווים אלא, נשתדל לנתח (לרפא) כל חולה שנוכל ... והיה מן המינים מי שהאמין שאין מן השמים אלא עשרת הדברות ושאר התורה משה מפי עצמו אמרו, ולכן ביטלו קריאתן בכל יום ואסור בשום פנים לעשות בתורה מקצתה מעולה ממקצתה, ועיין בדברינו בזה בפירוש המשנה בפרק חלק".

בפירוש המשניות 18 מסביר הרמב"ם: "היות התורה מן השמים והוא שנאמין כי כל התורה הזאת הנתונה ע"י משה רבינו ע"ה, שהיא כולה מפי הגבורה ...

13 ס' קמ"ו. 14 דברים — ואתחנן — ה', ה.

15 הואיל ותשובות הרמב"ם תורגמו מערבית רק בזמן האחרון, רוב הפוסקים גם לא ידעו אותן, וגם עתה רבים הם שאינם יודעים עליהן, — אני מביא את התשובה כולה עם השאלה. ההבאה היא מתרגומו של יהושע בלאו. תשובת הרמב"ם ס' רס"ג כרך ב', ע' 495 (בתרגומו של אברהם חיים פריימן הוא ס' מ"ז, ע' 46).

16 ברכות י"ב, ע"א. 17 שמות י"ט, יד.

18 סנהדרין סוף פרק חלק, היסוד השמיני.

[4] שמואל הכהן ויינגרטן

ואין הפרש בין, ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען¹⁹ ושם אשתו מהיטבאל ותמנע היתה פלגש²⁰ ובין, אנכי ה' ²¹ ושמע ישראל²² כי הכל מפי הגבורה והכל תורת ה' תמימה וקדושה אמת".

מנהג הקימה בקריאת עשרת הדברות, הכה בכל זאת שרשים עמוקים בתודעת העם וברוב בתי הכנסת בתפוצות וגם בארץ: בשעת קריאת התורה הציבור יושב, והוא קם ועומד בשעת קריאת עשרת הדברות²³. ולמרות שרוב הפוסקים מכריעים שאין צריך לעמוד בעשרת הדברות²⁴, יש שמחמירים ועומדים בקריאת התורה בכלל, כדעת "יש מחמירים ועומדים וכן עשה מהר"מ" (ר' מאיר מרוטנבורג) המובאה ברמ"א (ר' משה איסרליס)²⁵. יתכן שיש להסביר את דעת המחמירים לעמוד בקריאת התורה בכלל, כדי לצאת את דעת הפוסקים שאין לקום ולעמוד בעשרת הדברות ולא ניכר איפוא שקמו לקריאת הדברות.

בסיכום נאמר שלפנינו שתי דעות:

- (א) עשרת הדברות הן עיקר התורה ותמציתה וממילא חשיבותן עולה על חלקי תורה אחרים, וזו דעת האגדה והמדרשים;
- (ב) קביעת ההלכה לפי הרמב"ם, שכל חלקי התורה שווים בחשיבותם ואין ליחס שום מעלה מיוחדת לעשרת הדברות. לראיה, שאם, "חסר בספר תורה אות אחת

19 בראשית — נח — י', ו; שם ל"ו, לט.

20 בראשית ל"ו, יא. בתרגום הרב קאפח: "אין הבדל בין ובני חם כוש" וכו' הדוגמה "ותמנע היתה פלגש" חסרה. 21 שמות כ', ב; בדברים ה', ו. 22 דברים ו', ד.

23 ראה "זור התורה" להרב ת. ז. גרוסברג פ"ז, אות ט"ז וכן פ"י אות ע': ונוהגין לעמוד בקריאתה של עשרת הדברות. וראה עוד בספר "באר יעקב" מאת ר' חיים יעקב קרוזנהארט' קמ"ו: שאם כל הצבור ועומדים בעת קריאת עשרת הדברות — אין (זה) נכון. וכן שם: ולדעת האר"י ז"ל, אפילו יחיד לא יעמוד בעשרת הדברות. ב"זור התורה" מובא ש"קול אליהו" מאת ר' אליהו ישראל ס' ה' כותב: דאינו רשאי להתמיר ולעמוד (בקריאת התורה) במקום שנהגו כ"בית יוסף" לישב, אפילו בעשרת הדברות. וראה גם בספר "חכמת שלמה" (קובץ מאמרים בתורת ישראל בעריכת חיים יהודה עהרנרייך ע' 124 וכן בספר "כפי הארץ" ס' ל"ט מאת אהרן סגל עפשטיין. וראה "מועדים בהלכה" להרב זוין ע' שכ"ו. נוהג הציבור לעמוד גם בקריאת שירת הים. ואולי מטעם שבדברי "שבח ותהלה לחי עולמים" מחמירים ועומדים (מסכת סופרים פ"ג, ה"י). יש מביאים ראה שבשעת קריאת שירת הים יש לעמוד לפי סנהדרין צ"ב, ע"ב: "מתים שהחיה יחזקאל עמדו על רגליהם ואמרו שירה" (ראה זו שמעתי מפי הרב מימון ז"ל).

24 כך פוסק ה"בית יוסף" (ר' יוסף קארו) ס' קמ"א: דדוקא הקורא צריך לעמוד, אבל לא שאר הציבור. והוא מסיים: וכן נוהגין. אמנם הוא מביא שב"הלכות קטנות" לבעל "המרדכי" על פרק "הקומץ רבה", תתקס"ח כתוב: יש ועומדים בשעת קריאת התורה ומביאים ראיה מכתוב "וכפתחו עמרו כל העם" (נחמיה ח', ה). ואין ראיה מכאן, דבטוה ל"ט, ע"א מפרש, "עמדו" — לשון שתיקה. במלים אלה פוסק גם הגר"א (ר' אליהו מוילנה) בבאורו ס' קמ"ו ומסיים שם. מכלל דכ"ע מותר וכן עיקר. וראה גם "דעת תורה" להגאון מהרש"ם (ר' שלום מרדכי שבדרון), ס' קמ"ו בעת קריאת ספר תורה אין להם לציבור לעמוד אלא לישב.

25 סוף ס' קמ"ו. אולם ה"ב"ח ("בית חדש" מאת ר' יואל סורקיס) ס' קמ"א מביא: דגם מהר"מ (מרוטנבורג) שעמד בקריאת התורה, ולא מדינא היה נוהג כך. גם הרמ"א עצמו הוא נגד המחמירין, כי כפי שקבעו כללים בפסקי הרמ"א: "שאם הוא כתב: 'יש מחמירין' ולא משתמש בכטוי יש אוסרין, דעתו נוטה לדעת המתירין". וראה על כך בשו"ת "חות יאיר" ס' קפ"ה (ג); ש"ך י"ז, ס' ל"ט סוף סק"ח ו"עין ה"רואים" למהרש"ם דף ק"א.

מפסוק 'אלוף תמנע', הוא נפסל כמו אם היה חסר אות אחת מעשרת הדברות²⁶. יוצא איפוא שאגדה לחוד והלכה לחוד: האגדה נדרשת ומרימה על נס את חשיבותן של עשרת הדברות וההלכה קובעת את שויונם של כל דברי התורה והמחמירים משתדלים לקיים את שתי הגישות גם יחד.

במקורותינו הקדומים אין קביעה מפורשת וברורה מהיכן למנות את עשרת הדברות, ואיזה מן הלאים שבפסוקי הדברות נמנים לעשרה, ואיזה מהם מצטרפים לדיבור אחד.

מקובלת חלוקה מדור דור והיא מופיעה ככותרת על ארון הקודש או על תיבת הש"ן והיא כתובה על שני לוחות, חמש בצד אחד וחמש בצד שני כדלקמן:

(א) אנכי ה'	(ו) לא תרצח
(ב) לא יהיה לך	(ז) לא תנאף
(ג) לא תשא	(ח) לא תגנוב
(ד) זכור את	(ט) לא תענה
(ה) כבד את	(י) לא תחמוד

מסתבר, שחלוקה זאת, היתה כל כך מפורסמת, שחז"ל לא מצאו צורך להזכירה במפורש, בהתאם להסבר הרמב"ם בפירושו למשניות מנחות²⁷: "ודיני הציצית והתפלין והמוזזה... לא דברה (המשנה)... לפי שהיו הדברים מפורסמים בזמן חיבור המשנה והיו ענינים ידועים ונהוגים ביד כל העם"²⁸. אך עובדה היא שאי קביעת החלוקה במפורש, גרמה לפלפולים גם במנייתו של "אנכי" כדיבור ראשון, וגם לדיונים ולמחלוקת בין מוני המצוות, אם, אנכי ה' נמנה למצוה או שהיא מצוה כוללת ולכן אינה נמנית כמצוה לחוד.

ר' שמעון קיירא ב"הלכות גדולות" אינו כולל "אנכי" בכלל תרי"ג מצוות²⁹. וכנגדו מכוונים דברי הרמב"ם בספר המצוות³⁰: "נתבאר לך שאנכי ה' מכלל תרי"ג מצוות". גם ממשמעות דברי הרמב"ן³¹, יש להסיק ש"אנכי" נמנה בין מצוות עשה.

ואף על פי שאין כל הכרח לקשור את מניית "אנכי" בין תרי"ג מצוות למנייתו כדיבור לחוד, בכל זאת השפיעו חילוקי דעות אלה גם בקביעתו כדיבור.

הרשב"ץ (ר' שמעון ב"ר צמח דוראן)³² אינו מצטרף באופן מוחלט לדעת בעל "הלכות גדולות" — אם כי מצא סמך לדעתו — אך הוא מביא ש"הילמדנו"³³ אומר: "שדיבור 'אנכי' הוא מכלל המצוות ומכלל עשרת הדברות... והמובן... שהיה נראה

26 "נפש החיים" לר' חיים מואלווין, שער ד' סוף פרק ו' על יסוד תנא דבי אליהו זוטא סוף פרק ב' (וראה שם את הפירוש "ישועות יעקב"). ובתדבא"ז בא הפסוק "ואחות לוטן תמנע" (בראשית ל"ו, כב) במקום הפסוק "אלוף תמנע" (בראשית ל"ו, מ) שבא ב"נפש החיים".

27 פ"ד, מ"א.

28 וכך מבארים את המשנה הראשונה בברכות: "מאימתי קורין את שמע?" ואין כל הוראה שיש לקרוא שמע. כי מצות קריאת שמע היתה מפורסמת והמשנה באה רק לקבוע את זמנה. ראה על כך בהקדמה ל"ספר הקבלה" לראב"ד.

29 "זהר הרקיע", לא תעשה א'.

30 מצות עשה א'.

31 שם.

32 ב"זהר הרקיע".

[6]

שמואל הכהן ויינגרטן

מזה שאם הוא ממנין הדברות, שגם הוא ממנין המצוות. הרשב"ץ עצמו חוזר בו מההקשר הזה וממשיך: "נוכל לומר שהדיבור 'אנכי', לא יחייב היותו מצוה מפני שהוא אחד מעשרת הדברות". וסברה זאת כחה גם להיפך, היינו: אם מונים את "אנכי" למצוה, אין זה מחייב לקביעתו גם לדיבור.

בספרו האחר, שו"ת תשב"ץ³⁴ מברר הרשב"ץ ענין זה יותר ואומר: "ושמא יש לומר, שדיבור 'אנכי' ו'לא יהיה לך' דיבור אחד הוא ... ואם כן יהיה הדיבור השני, לא תעשה לך ... ולא תשתחוו להם ולא תעבדם הם פרטי לאו ד'לא יהיה לך', שאין למנותה ... שאין חלוקת הדברות כחלוקת המצוות, שהרי הכתוב מעיד, שהם עשרת הדברים ורז"ל העידו, ששתי מצוות הן, 'אנכי' ו'לא יהיה לך'. ואילו הדברות והמצוות שוים היו, הנשארות תשע דברות ... אבל מ'לא תחמוד' שתיים, אין ראיה ... אם כן על כרחנו יש לנו לומר שאין מנין עשרת הדברות נמנה לפי מנין המצוות". והוא מסיים: "ועוד שזה ענין מעורבב לעשות 'אנכי' ו'לא יהיה לך' דיבור אחד ו'לא תעשה לך', דיבור שני. והדרך הישרה בזה והכל מודים בה שדיבור 'אנכי', אחד, ימנה או לא ימנה (למצוות) ויהיה דיבור אחד".

הסמ"ק כותב³⁵: "והיכן כתיבא מצוה זו (אנכי) ... ועל כרחין שהוא דיבור". את דבריו אלה מפרש בעל הגהות הר"ף (רבנו פרץ) ואומר: "מאחר שאנכי ה' אלהיך הוא אחד מעשרת הדברות וכל הדברות הם צוויים, כמו כן 'אנכי' הוא צווי". ומבאר את דברי הר"ף בעל "צביון עמודים"³⁶ על הסמ"ק: "דליכא דיבור בלא צווי וכל דלית ב' צווי גם דיבור לא מקרי ... ולאידך גיסא, דיבור מבלי שיהיה בו מצוה, ליכא".

בבעיה זו דן גם בעל "לב שמח"³⁷ ואומר: "ומכל מקום יש לנו לדעת שאם 'אנכי' היא מצוה היתה ראויה לבוא בדרך צווי, דע או שמע שאנכי ה' ... כשאר מצוות עשה, זכור את יום השבת, כבד את אביך ... וזאת היתה טענה לקצת החולקים שאמרו שזה הפסוק הקדמה אל עשרת הדברות ... ואני אומר שאם זה הודעה, היא אינה צריכה לגופה במקום הזה, כי כבר נאמרה להם מפי ה' על ידי משה במקום הראוי לה ... ואם כן עתה למה יחזור השי"ת עוד ויודיעה מה שכבר הודיעם בתחילה, אלא ודאי כאן אינו הודעה אלא מצוה מכלל עשרת הדברות ... והן הם לבדם אשר נכתבו על לוחות האבן ... והשכל גזור שלא יכתוב על הלוחות שום דבר אחר מהמצוות. ואם כן, 'אנכי' שהוא הראשון מהכתוב שם, מצוה היא גם כן".

בדעה אחרת הוא בעל "משרת משה"³⁸. הוא אומר: "דעיקר פלוגתייהו, אי חשיב זה ממצוות עשה, כיון שהיא הקדמה" ומסיים: "אלא, שהוא חשוב מעשרת הדברים ודברות לחוד ומצוות לחוד".

חילוקי דעות נוספים נגרמו בענין זה עצמו ע"י דברי הרמב"ם ב"מורה הנבוכים"³⁹. וכך הם דבריו: "שהשבת היא ... שלישית למציאות השם והרחקת

34 ח"א, ס' של"ט. 35 ספר מצות קטן מאת רבנו יצחק מקורביל.

36 ספר "צביון העמודים" על הסמ"ק מאת הרב צבי שפירא, ע' ה'.

37 פירוש על "ספר המצוות" להרמב"ם מאת רבי אברהם אליגרי, מצות עשה א'.

38 חיבור על "יד החזקה" מאת רבי יצחק עטיה, הלכות יסודי התורה דין ו'.

39 חלק שני פרק ל"א.

עשרת הדברות וחלוקתן

[7]

השניות". הנורבוני ⁴⁰ מסיק מכאן שגם ב"יד החזקה" ובספר המצוות, בהם מונה הרמב"ם את "אנכי" בין תרי"ג המצוות, "סובר הרב, שאנכי ה' אלהיך איננו מצוה ... ואף כי ב'ספר היד' מנה זה בכלל המצוות ... זה טעם 'אנכי' (היינו זה פירוש) אנכי ה' אלהיך ... הנני מצַנֵּן: לא יהיה לך אלהים אחרים".

ר' יוסף ק' שם טוב ⁴¹ אומר: "... להאמין היחוד ויהיה 'אנכי' ולא יהיה לך' דבר אחד ולא תשתחוה להם' גם כן, (היינו — שייך ללא יהיה לך). 'ולא תשא' דבור שני ו'זכור את יום השבת לקדשו' דבור שלישי ולכן יאמר הרב, שלישית למציאות השם אף שהוא דיבור רביעי". לכאורה הדברים, "שלישית למציאות השם אף שהוא דיבור רביעי", אינם מובנים, אך אם נעמיק קצת בדברי השם טוב, נוכח שהם עולים בקנה אחד עם דברי האברבנאל ⁴². האברבנאל שואל: "היאך אמר הרב שמצות השבת היא שלישית למציאות האל, כי כפי סדר הדיבורים היא רביעית? לפי שהדיבור האחד הוא, 'אנכי' והשני 'לא יהיה לך' והשלישי 'לא תשא' ויהיה אם כן 'זכור את יום השבת', רביעית ולא שלישית". הוא משיב על שאלתו: "כוונתו שכאשר עשינו חלק אחד ממצוות השם והרחקת השניות, והנה סמכם יחד ... וכאילו שני המאמרים ענינן וגזרתם אחד. ולכן היה האחד מהם בלשון מחייב, 'אנכי ה' אלהיך' והאחד בלשון שולל, 'לא יהיה לך' ... ולהיות שני הדברים וגזרתם אחד והיה אחריה מצות 'לא תשא', שהיא גזרה שניה. לכן גזרה שלישית ... רצה לומר חידוש העולם ובריאותו אשר באה בדיבור 'זכור את יום השבת'".

לפי פירוש זה, אין הרמב"ם מתכוון כלל למנין עשרת הדברות וסידור מנינם, אלא על גזרות ויסודות האמונה.

על יסוד האמור נראה שגם השם טוב מתכוון לגזרות ולסוגי המצוות אלא, שבהמשך דבריו נשתבשה המלה דבר שהתחיל בה לידבור. יש איפוא לקרוא: "להאמין היחוד ויהיה. אנכי' ולא יהיה לך' דבר (ענין) אחד ולא תשא' דבר שני ו'זכור את השבת לקדשו' דבר שלישי. ולכן יאמר הרב שהיא שלישית למציאות השם, אף שהוא דיבור רביעי".

ר' יוסף קאפח בתרגומו של מורה הנבוכים ⁴³ מפרש בדומה לאברבנאל. הוא גם מסתמך על ההקבלה לפרק י"ג ח"א של המורה עצמו ואומר: "בעשרת הדברות, הדברה הראשונה — מציאות ה'. אחריה — 'לא יהיה לך' ולא תשא, באחדות השם. כי גם 'לא תשא' קשורה עם היחוד וכאשר אדם נשבע בזולתו, הרי הוא מייחס לו אלהות וכפי שכתב רבנו בספר המצוות עשין ז'. ואחר כך, 'זכור ושמור' היא המצוה השלישית ... ולעיל בפרק י"ג מחלק זה, סוף ההשקפה הראשונה כתב: והיא שניה ליסוד היחוד, כלומר — שאחר 'לא יהיה לך' ולא תשא' שהן ביחוד, באה שניה להן 'השבת' ודברי רבנו זהים כאן ושם".

לדעת אלה ש"אנכי" אינו נמנה כדיבור, יהיה הדיבור הראשון "לא יהיה לך".

40 ר' משה הנורבוני שם, בחיבורו על המורה.

41 ר' יוסף ב"ר שם טוב, אבן שם טוב, בחיבורו על המורה.

42 דון יצחק אברבנאל בחיבורו על המורה.

43 מהדורת מוסד הרב קוק, תשל"ב, ע' רל"ט, הערה 4.

שמואל הכהן ויינגרטן [8]

הסוברים כך מביאים ראיה לסברתם מהגמרא בהוריות⁴⁴: "איזו היא מצוה שהיא נאמרה בתחילה, הוי אומר, זו עבודת כוכבים" — הדיבור "לא יהיה לך". אלא שהרוב מפרשים את הגמרא, שהכוונה גם על הדיבור "אנכי". רש"י מפרש: "מצוה שנאמרה בתחילה ... דכתיב בתחילת עשרת הדברות, 'אנכי' ו'לא יהיה לך' ומצרף את 'אנכי' למצוה שנאמרה בתחילה". המאירי⁴⁵ אומר מפורש יותר: "ומה שאמרנו בכאן איזו היא מצוה שהיא תחילה — זו עבודה זרה, לא שהדיבור 'לא יהיה' הוא הראשון, כמו שדימו רבים, אלא אף דיבור 'אנכי' הוא אזהרה על עבודה זרה". בעל "לב שמח" הולך בעקבותיו: "כי 'אנכי' ו'לא יהיה לך' שתייהן גם יחד הרחקה הן מן עבודה זרה ... אלא, שזו מצוה עשה ... וזו מצוה לא תעשה ... אם כן במה שכתב ע"ז היא המצוה שנאמרה בתחילה, אף כיוונו ל-'אנכי' שהוא דיבור ראשון ... דהיינו ... אתרווייהו שזכר, 'אנכי' ו'לא יהיה לך' קאי". גם בעל "קנאת סופרים"⁴⁶ מפרש: דדברי הגמרא בהוריות "אדיבור קמא דאנכי ה' נמי קאי".

בסיכום: רבים החולקים על הרמב"ם ועל מוני מצוות אחרים, אם "אנכי" מצוה היא אם לא, ואינם דנים בשאלת מנינו לאחת מעשרת הדברות. אבל גם אלה שדנו אף לשאלה זו, באו לידי מסקנה דלא תליא חדא באידך ואם גם שלמנין תרי"ג אינו נמנה, דיבור ראשון הוא בעשרת הדברות.

כבר הזכרנו שבמקורות חז"ל, לא נאמר במפורש ש"אנכי" הוא הדיבור הראשון. אבל מדברי חז"ל ודרשותיהם, נראה שמקובל היה אצלם, שהדיבור הראשון — אף על פי שלא בא בצורת צווי — הוא "אנכי ה' אלהיך".

בירושלמי ברכות⁴⁷ נאמר: "מפני מה קורין שתי פרשיות (גירסא אחרת: ג' פרשיות) של קריאת שמע הללו בכל יום? ... רבי לוי אמר, מפני שעשרת הדברות כלולין בהן. 'אנכי ה' אלהיך' והמקביל: 'שמע ישראל ה' אלהינו'. 'לא יהיה לך אלהים אחרים', והמקביל: 'ה' אחד'⁴⁸. ברור איפוא ש"אנכי" הוא דיבור ראשון. גם מדברי המכילתא⁴⁹ יוצא, ש"אנכי" הוא הדיבור הראשון. "כיצד נתנו עשרת הדברות? חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה. כתיב אנכי ה' אלהיך וכנגדו, לא תרצח ... כתיב 'לא יהיה לך' וכנגדו 'לא תנאף'".

גם מהפסיקתא רבתי למדים אנו ש"אנכי" הוא דיבור ראשון. שם נאמר: "מפני מה נאמרו עשרת הדברות בלשון יחיד? מפני שהיחידים ביטלו אותם.

44 דף ח', ע"ב. 45 (ר' מנחם המאירי) על מסכת תוריות, שם.

46 חיבור על ספר המצוות מאת ר' חנניה קאזיס. 47 פ"א, ה"ה.

48 הירושלמי מונה את כל הדברות ומקביליהן בפרשיות של קריאת שמע. בהגיעו לדיבור "לא תחמוד" נאמר: לא תחמוד בית רעך וכמקביל מביא: וכתבת על מזוזות ביתך, ביתך, ולא בית חבריך. על "לא תחמוד אשת רעך" אין הירושלמי מביא הקבלה. הרגיש בדבר בעל ה"פני משה" ומסביר: בית ולא בית חבריך ובוה נרמז כל הדיבור "לא תחמוד", שאם חומד לבית חבירו, סוף שיחמוד אשתו וכל אשר לו. לדעתי, סמך הירושלמי על ההקבלה בדבור "לא תנאף". לא תחורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, א"ר לוי ליבא ועינא תרינ סרסורי דחטאה ... אמר הקב"ה, אי יהבית לי ליבך ועיניך ודע דאת לי.

49 "מסכת דבחרוש" פ"ח אחר דיבור "לא תענה".

'אנכי' — ביטל מיכה; 'לא יהיה' — ביטל ירבעם; 'לא תשא' — ביטל מקלל וכו'.

מניית "אנכי" כדיבור ראשון יוצא גם ממדרשים אחרים⁵⁰: "וכל הדברות הוא (משה) אומר להם, חוץ משניים שהקב"ה אמרן לישראל: 'אנכי' ו'לא יהיה לך'⁵¹. על הפסוק ישקני מנשיקות פיהו שבשיר השירים, אומר רבי יהושע: "ב' דברות שמעו ישראל מפי הקב"ה: 'אנכי' ו'לא יהיה'⁵²."

הדעה ש"אנכי" היא רק כותרת כוללת, מעין דברי פתיחה, או "אנכי" ו"לא יהיה" הם דיבור אחד, אינה מובאת בדברי המפרשים הדנים בה בשם אומרם. הראב"ע⁵³ בפרשת יתרו⁵⁴ מזכיר את הדעה הזאת: "יש אומרים 'לא יהיה לך' הוא הדיבור הראשון". בעל "מנחת שי"⁵⁵ אומר: "אחרים (שאומרים) ש'אנכי' אינו מעשרת הדברים ורק פתיחה להם", ש'אנכי' ו'לא יהיה לך', דיבור אחד הוא. וכך מזכיר גם המאירי⁵⁶: "לא שהדיבור 'לא יהיה', הוא הראשון כמו שדימו רבינו". גם המהר"ל⁵⁷, משאיר את בעלי הדעה הזאת, מבלי להזכיר מי הם. הוא אומר: "הרבה בני אדם ... היו אומרים, כי התחלת עשרת הדברים הוא מן 'לא יהיה לך' אלהים אחרים".

נדמה שהסבה שאין המפרשים מזכירים את מקורה של דעה זו, היא משום שהנוצרים החזיקו בה, והואיל והמפרשים השתמשו בביטויים חריפים נגדה, נמנעו לכנותם בשם.

ואף על פי שהראב"ע עצמו אימץ בתחילה את הדעה הזאת, ובפרשת ואתחנן על הפסוק "כבד ... למען ייטב לך"⁵⁸ הוא כותב: "רק הישר בעיני, שמלת 'אנכי' איננה מהעשרה כי 'אנכי' הוא המצוה ועיקר המצוות ... והנה, לא תחמוד בית רעך' הדיבור התשיעי, ו'לא תחמוד אשת רעך' הדיבור העשירי". אולם הוא חזר בו מדעה זאת ובפירושו הארוך בפרשת יתרו⁵⁹ הוא כותב: "והאומרים כי דיבור 'אנכי' אינו מעשרת הדברות ... ויש אומרים 'לא יהיה לך' הוא הדיבור הראשון והשני 'לא תעשה לך פסל' וזה אינו נכון, כי מענין אחד הוא זה ... ואחרים אמרו כי 'לא תחמוד בית רעך' דיבור תשיעי והדיבור עשירי 'לא תחמוד אשת רעך' ... גם זה הבל ... והנה נשחת טעמם. והאמת, כי דיבור 'אנכי', הוא הראשון".

50 ראה ב"תורה שלמה" מאת הרב מ. כשר: "תרגום ירושלמי על עשרת הדברות", כרך ט"ז ע' קפ"א; "מדרש עשרת הדברות לרס"ג" (שם ע' קפ"ג); "מדרש עשרת הדברות מעשיות" (שם, ע' קפ"ט); וכן, מעשים על עשרת הדברות או הגדה של שבועות, הוצאת הרב י. ל. פישמן (תרפ"ב).

51 שמות רבה פרק מ"ג, ח'.

52 שיר השירים רבה א'; את דברי הגמרא: "אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום"

מכות כ"ד, ע"א והוריות ח' סוף ע"א) לא הבאתי, כי שם לא נזכרה המלה דיבור.

53 רבי אברהם אבן עזרא. 54 שמות כ', א. 55 ר' ידידיה שלמה מנורצי.

56 על הוריות ח'. 57 "תפארת ישראל", פרק ל"ז. 58 דברים ה', טז.

59 שמות כ', א; יהודה ליב פליישר (במבוא לפירוש אבן עזרא הקצר (ע' xxxiii) דן בשאלה: איזה משני הפירושים נעשה תחילה. הוא כותב שיש דעה שפירושו הארוך חיבר הראב"ע שנה לפני פטירתו. ואף על פי שפליישר אינו מקבל את התאריך הזה (שם ע' xxxv), הוא מוכיח שפירושו הארוך, היינו הפירוש על ספר שמות הנמצא בחומשים, הוא המאוחר.

גם המהר"ל⁶⁰ כותב ברוח זו: "הרבה בני אדם אשר לא ראו אור חכמה והיו הולכים אחרי סברת לבם, נשענים על דעתם מה שהיה נראה להם ולא חיפשו החכמה במטמוניות חכמים והיו אומרים כי התחלת עשרת הדברים הוא מן 'לא יהיה לך אלהים אחרים' והיו נותנים סברות בדויות למצוא עשרת הדברים. זה אמר, כי 'לא יהיה לך' ולא תשתחוה להם' שניים ... ויש שהיו אומרים, כי 'לא תחמוד בית רעך' ולא תחמוד אשת רעך' הוא לשניים".
דבריהם מכוונים כנגד החלוקה הנוצרית. אלא, לא הנוצרים היו הממציאים דעה זאת, הם אימצו אותה בשינויים קלים.

הראשון שסטת מהחלוקה המקובלת הוא פילון. הוא כותב: "משה חילק את עשרת הדברות בשתי שורות של חמשה דברות" ולפיו הסידור הוא כדלהלן:

(א"ב) אנכי . לא יהיה לך	(ז) לא תנאף
(ב) לא תעשה לך פסל	(ח) לא תרצח
(ג) לא תשא	(ט) לא תגנוב
(ד) זכור	(י) לא תענה
(ה) כבוד	(י) לא תחמוד

פילון מכניס כאן שלשה שנויים לעומת החלוקה המסורתית.

(א) "אנכי" ולא יהיה "מצורפים לדיבור אחד :

(ב) "לא תעשה לך פסל" נמנה כדיבור בפני עצמו⁶² ;

(ג) הדיבור "לא תנאף" מקדים לדיבור "לא תרצח"⁶³.

פילון לא ידע עברית⁶⁴ וכל ידיעותיו בתורה נבעו מתרגום השבעים. על מספר שנויים בין תרגום השבעים לבין מקור התורה, שנעשו ככוונה תחילה, מודיעים

60 "תפארת ישראל" פרק ל"ז.

61 אני מצטט לפי התרגום הגרמני: Die Werke Philos von Alexandrien, Über den Dekalog, בתרגום, ליאופולד כהן.

62 נחמה ליבוביץ, הפנתה את תשומת לבי לרעיון יפה שהגה אחד מחוקרי פילון על הכנסתו של "לא תעשה לך פסל" במנין עשרת הדברות; פילון חי בתרבות יוון, שבה היה הפסל מעיקרי התרבות ומשך את הלב ביופיו, ולפיכך ראה לנכון לעשות "לא תעשה לך פסל" דיבור בפני עצמו, כדי להגן מפני השפעה זו.

63 פפירוס נאש, אשר לפי השערת אולברייט נכתב בתקופת המכבים, גם כן מקדים את הדיבור "לא תנאף" לדיבור "לא תגנוב" (מנין עשרת הדברות מאת ד"ר מ. י. פרת, בבית מקרא שנה א' ע' 100). וראה בפילון (בתרגום הגרמני כרך א' ע' 398 הערה 2) שם מובאה דעה שהקדמת "לא תנאף" ל"לא תגנוב" באה מתוך תנאי המציאות במצרים, שהיתה שטופת זמה. ואמנם הרב כשר ב"תורה שלמה" (כרך ט"ו, ע' 109) מביא שגם אצל חז"ל הקדימו גלוי עריות לשפיכות דמים: מקדש ראשון חרב, מפני ג' דברים שהיו בו ע"ז ג"ע ושפכ"ד (יומא ט', ע"ב); הגשמים נעצרים בעון ע"ז ג"ע ושפכ"ד (ירושלמי תענית, ג', ה"ג וכן תוספתא פאה א', א; גטין ו', ע"ב; סנהדרין ע"ד, ע"א).

64 וכותב עליו זכריה פראנקל ב" Historisch Kritische Studien zu der Septuaginta (לייפציג 1841, ע' xv) שפילון לא ידע כלל עברית, נראה לי שכתביו הם עדות לכך ומנומק על ידיהם בהחלט. ואם יהיה ברצונו של מי שהוא מתוך אהבתו לפילון, להסיר ממנו את העלבון הזה או שירצה להעריכו כמלומד, כרבי בקי גדול, הרי דעה סובייקטיבית כזו, תהיה בניגוד לאמת האובייקטיבית.

לנו כבר חכמי התלמוד⁶⁵, השנויים האחרים, ואשר לפעמים אין כל טעם להם, נתהוו לדעת חוקרי התרגום הזה "כי הנוסח היוני של תרגום השבעים עצמו אינו בידינו באותה הצורה כפי שיצא מתחת ידי המתרגמים" ונוסחאותיו "עברו ידי סופרים ומעתקים ועסקנים במשך כמה דורות"⁶⁶. יתכן, שלפני פילון היה נוסח, בו היו השנויים.

גם יוסיפוס מביא את סדר עשרת הדברות, לא כמקובל אצל חז"ל. לפיו⁶⁷:

- (א"ב) הדיבור הראשון, שאחד הוא (ו) הששי, להשמר מרצח
אלהים ... (ז) והשביעי, שלא לנאוף
(ב) השני מצוה שלא לעשות כל (ח) השמיני מצוה, שלא לגנוב
תמונה ... (ט) והתשיעי, שלא לענות עדות שקר
(ג) והשלישי, שלא להשבע בשם ... (י) והעשירי מצוה שלא לחמוד שום
(ד) הרביעי מצוה לשמור את השבתות...
(ה) והחמישי, לכבד את ההורים

יוסיפוס כתב את ספריו בלשון יונית והשתמש בהבאותיו מהתורה בתרגום השבעים⁶⁸. הוא אמנם ידע עברית, אבל הלך בעקבותיו של פילון והיה משועבד לפרשנותו. כנראה גם בלמדנותו לא עלה על פילון, אם הביא הלכה על פי רוב הביאה כמו פילון ופעמים רבות הדברים שלא היה להם שחר בזמנו⁶⁹.
גם יוסיפוס מצרף את שתי הדברות הראשונות לדיבור אחד. הוא לא מקדים את הדיבור לא תנאף לדיבור לא תרצח. כנראה היה לפניו נוסח של השבעים ששנוי זה לא היה בו.

למרבה התמיהה אנו מוצאים אי הקפדה בסדר המקובל של עשרת הדברות במחזור ויטרי⁷⁰.

מחזור זה⁷¹ מצמיד לכל אחת מהדברות פיוטים ומדרשים אשר תוכנם תואם

65 מכות ט', ע"א; מכילתא שמות י"ב, מ'; מסכת סופרים פ"א, ח—ט.

66 מבוא למקרא ממ. צ. סגל, ספר ד', מהדורה ד', ע' 935 וכן זכריה פראנקל, על הספטואגינטה כנ"ל ע' 65 ובהערה ב' שם; שלא היה מעולם טקסט קבוע בתרגום היוני, וראה גם ה"מקרא ותרגומו" לגייגר ע' 62 ואילך.

67 קדמוניות בתרגום שליט, ספר שלישי ה' (ע' 83), וראה גם תרגום שור ספר ג' ה' (5).

68 מבוא המקרא לסגל, ע' 936.

69 ראה על כך ד"ר ב. (דב) ריטר, "פילון בהלכה בהשוואה ליוסיפוס" (גרמנית) והדבר מוכח גם מתוך הערותיו של ד"ר שור בתרגומו לקדמוניות.

70 גירסא, תרפ"ג. העורך והמסדר לדפוס, הרב שמעון הלוי הורוביץ וכן המגיהים והמוסיפים — הערות והשלמות — רבי שלמה אהרן וורטהיימר מירושלים, והפרופ' א. ברלינר, לא העירו כלל על הסדר בניגוד למקובל במנין עשרת הדברות ועל הערכוב בסדר ב"מיסודו של ר"מ ש"ץ". לא העיר על כך הרב פישמן מימון במהדורתו את "המעשים על עשרת הדברות — הגדה לשבועות", למרות שהשווה כמה מהסיפורים הבאים שם לאלה שבמחזור ויטרי. לא העיר שום דבר בנדון זה ר' אברהם אפשטיין במחקרו על ר' שמעיה תלמידו וסופרו של רש"י בדברו על מחברו של מחזור ויטרי (כתבי אברהם אפשטיין ח"א, ע' רפ"ו); לא הרגיש בכך יצחק רפאל, מתרגם מחקרו של אפשטיין ומוסיף הערות לו. והדבר תמוה מאד.

71 מעמ' 319 סימן רפ"ח ואילך.

את הדיבור. הוא מתחיל בכותרת "דברא קדמאה" ומצרף לדיבור זה תיאור של המעמד בהר סיני: איך שיצאו זיקין וברקים בשעת מתן תורה. לפיד דינור מימינה למימינים בה וכו' ומסיים: לא יהיה לך אלהים אחרים על פני.

בסימן רצ"א⁷² באה כותרת, "דברא תנינא, לא תשא". הוא מעטר את הדיבור במדרשים על נושא של שוא: אשר לא נשא לשוא נפשי ולא נשבע למרמה, זה משה וכו'. כותרת "דברא תליתאה" חסרה.

בסימן רצ"ד⁷³ באה הכותרת "דברא רביעאה". אבל אם נעיין בתשומת לב לפירוש הפיוט המובא בסימן רצ"ג⁷⁴ ונשוה אותו לפיוט מיסודו של ר' מאיר שליח ציבור בסימן ש"ז⁷⁵: ארקא ורקיעא ודבהון ושב ימי. ארע גבורתיה, שכללא בשית ימי ... גמירא דכולא שבתא. וכו' והמובא כאן תחת הכותרת "דיברא תליתאה"⁷⁶, נוכל להניח שלסימן רצ"ג חסרה רק הכותרת "דיברא תליתאה". ואם כן יהיה הדיבור השלישי — שבת.

"דיברא רביעאה" בסימן רצ"ד ישנו פירוש לפיוט המובא ביסודו של ר' מאיר ש"ץ בסימן ש"ח: אמר יצחק לאברהם אבוהי, מה נאה מדבחה דבנית לי אבא וכו'. יהיה איפוא הדיבור הרביעי, — כבד.

לכותרת "דיברא חמישאה"⁷⁷ מביא המחזור פירוש לפיוט המובא בסימן ש"ט: ... ביני טורייא צווח יואב וכו' ואשר תוכנו עניני רצח. יהיה איפוא הדיבור החמישי, לא תרצח.

בסימן רצ"ו תחת הכותרת "דיברא שתיתאה" בא הפירוש לפיוט אשר בסימן ש"י: יוסף תקיף יצריה, היינו — לא תנאף.

בסימן רצ"ז לכותרת "דיברא שביעאה" בא במקום פיוט בנושא של גניבה, הפיוט: או מאן דאיתתא דכולה בהיתתא וכו' המובא ביסוד ר' מאיר ש"ץ בסימן ש"א כביסוס לדיבור "לא תחמוד" ובכך גם נגמר סדר עשרת הדברות בדילוג על הדיבור השמיני, התשיעי והעשירי. והמחזור מסיים: "סליק פירוש של דברות והתרגום הפוך הדף ותמצא".

אי הסדר בסדר הדברות נמשך גם בהבאת הדברות ב"יסודו של ר' מאיר ש"ץ"⁷⁸. גם כאן באה כותרת "דיברא תנינא" כו' לא תשא"⁷⁹.

אין אני מוצא שום הסבר על הערבוביה בסדר עשרת הדברות במחזור ויטרי. קשה להניח שאמנם היו בין מסדרי המחזור מצדדים בחלוקה המתנגדת לדברי חז"ל. והדבר טעון עיון.

גם במדרשים אחרים על עשרת הדברות יש אי אלה סטיות מהסדר המקובל. ב"מדרש עשרת הדברות מעשיות"⁸⁰, מופיע הדבור ככותרת למדרש באותו נושא. כגון — א. אנכי; ב. לא יהיה וכן הלאה. כותרת, "לא תרצח" חסרה. ואמנם בעמוד

72 ע' 323.

73 ע' 330.

74 ע' 328.

75 ע' 340.

76 ע' 339.

77 ע' 331.

78 מתחיל מע' 338.

79 לדעת, מלות הסיום אחרי כל קטע, כמו אחרי דיברא תנינא (ע' 338), "לא יהיה לך";

ואחרי דיברא תליתאה (ע' 340) "זכור את יום השבת" וכן אחרי כל הדברות (עמודים: 341,

342, 343 ולהלאה) כותרות הן לקטעים (דברות) הבאים אחריהם.

80 מובא ב"תורה שלמה" להרב כשר כרך ט"ו ע' קפ"ט.

עשרת הדברות וחלוקתן

[13]

קצ"ב כהמשך לדיבור הקודם, מתחילה פיסקה, ר' מאיר. ואחריה: "ראש הישיבה אמר: פשפשנו בדינך וראינו להאכילך לחיות רעות". אחרי סיפור זה, סיפור נוסף (ע' קצ"ג) המתחיל: "למעשה באדם, שמלאך המות בא ליטול את נשמת החתן". ואם נניח שסיפורים אלה באים לבסס את הדיבור "לא תרצח", כפי שסיפור דומה עם מלאך המות נמצא אחר הדיבור "לא תרצח" ב"מעשים על עשרת הדברות"⁸¹, — מופיע כאן דיבור "לא תנאף" לפני הדיבור "לא תרצח".

יש להניח כי אי-הסדר בכמה מן המדרשים נובע מהחפוש לרמזים על עשרת הדברות גם בתורה וגם בכתובים, כדי למצוא אפשרות לראות אותן כעיקרי המצוות, ביחוד אחרי שביטלו את קריאתן בציבור מפני טענת המינים. בירושלמי ברכות⁸² נאמר שעשרת הדברות נכללות בקריאת שמע. סדר הדברות תלוי איפוא בנקודת המוצא של המסתכל. אם הוא לוקח את עשרת הדברות ליסוד השואתו עם קריאת שמע, או משתמשת אצלו קריאת שמע ליסוד הסתכלותו.

ה"באר היטב"⁸³ מסתמך על הירושלמי ברכות הנ"ל ואומר: "על כן צריך האדם לכוון" (בקריאת שמע):

בה' אלהינו	לדיבור	(א)	אנכי ה' אלהיך
ה' אחד	"	(ב)	לא יהיה לך
ואהבת	"	(ג)	לא תשא
וכתבתם	"	(י)	לא תחמוד
ואספת דגניך	"	(ח)	לא תגנוב
ואבדת מהרה	"	(ו)	לא תרצח
למען ירבו ימיכם	"	(ה)	כבד את אביך
ולא תתורו	"	(ז)	לא תנאף
למען תזכרו	"	(ד)	זכור את יום השבת
אני ה' אלהיכם	"	(ט)	לא תענה

בספרי מנהגים נאמר: "ויש נוהגין לומר מזמור ט"ו בתהלים, ה' מי יגור באהליך, לפני פסוקי דזמרא ... מפני דאיתא במדרש הנעלם שבמזמור זה מרומזין עשרת הדברות". כאמור, הואיל וביטלו את אמירת עשרת הדברות בתפילה, משמש מזמור זה מעין תחליף להן.

"אמר רבי, כלחו עשרת הדברות משתמע מיניהו":

הולך תמים	כנגד	(א)	אנכי ה' אלהיך
ופועל צדק	"	(ב)	לא יהיה לך אלהים אחרים
ודובר אמת בלבבו	"	(ג)	לא תשא
לא רגל על לשונו וכו'	"	(ט)	לא תענה ברעך עד שקר

81 מהדורת הרב פישמן תרפ"ד ובתורה שלמה ע' קצ"ג.

82 פ"א, ה"ה.

83 בש"ע או"ח סי' ס"א, סק"א.

84 "ליקוטי מהרי"ח (ר' ישראל חיים פרידמן) סדר פסוקי דזמרא.

[14]

שמואל הכהן ויינגרטן

וחרפה לא נשא על קרובו	"	(ד)	מחללי שבתות בפרהסיה
נבזה בעיניו נמאס	"	(ו)	לא תרצח
ואת יראי ה' יכבד	"	(ה)	כבד את אביך ואת אמך
נשבע להרע	"	(ז)	לא תנאף
כספו לא נתן בנשך	"	(ח)	לא תגנוב
ושוחד על נקי לא לקח	"	(י)	לא תחמוד

ואמנם במאמר זהר זה מציין ר' יהודה: "לית אינון כסדרן" ⁸⁵ המאפיין את הדרשות הנ"ל, ששלשת הדברות הראשונות, הן בכל זאת כסדרן.

מבוכה לא קטנה במנין עשרת הדברות נגרמה ע"י סוגי שני הטעמים: הטעם התחתון והטעם העליון. הטעם התחתון משמש לקריאה ביחיד (שניים מקרא ואחד תרגום) והטעם העליון לקריאה בציבור. בפרשיות "יתרו" ו"אתחנן" לפי הטעם התחתון, מתחלקות עשרת הדברות לשלשה עשר פסוקים ואילו לפי הטעם העליון הן מתחלקות רק לתשעה פסוקים. חלוקת הפסוקים בפרשת יתרו וכך בפרשת ואתחנן.

בטעם התחתון:	בטעם העליון:
1 אנכי ה' ... מבית עבדים.	1 אנכי ה' ... לא יהיה לך ... לא תעשה
2 לא תעשה לך ... על פני	2 לך ... לא תשתחוה ... ועשה חסד ...
3 לא תעשה לך ... מתחת לארץ	2 לא תשא
4 לא תשתחוה ... לשונאי	ולשומרי מצותי
5 ועשה חסד ... ולשומרי מצותי	3 זכור את יום השבת ... כי ששת ימים ... ויקדשהו
6 לא תשא ... את שמו לשוא	4 כבד את אביך ... נתן לך
7 זכור את יום ... לקדשו	5 לא תרצח
8 ששת ימים ... מלאכתך	6 לא תנאף
9 ויום השביעי ... אשר בשעריך	7 לא תגנוב
10 כי ששת ימים ... ויקדשהו	8 לא תענה ברעך עד שקר
11 כבד את ... נתן לך	9 לא תחמד בית רעך ... לא תחמוד
12 לא תרצח, לא תנאף ...	אשת ... וכל אשר לרעך
13 לא תחמוד בית רעך ... לא תחמוד	
אשת רעך ... וכל אשר לרעך	

לכאורה אין להסיק מסקנות מחלוקת הפסוקים על מנין עשרת הדברות, שהרי גם בקריאה ליחיד (בטעם התחתון) אין מספר הפסוקים תואם את מספר הדברות. ומה לי שלשה עשר פסוקים לבין תשעה בקריאה בציבור? גם אלה וגם אלה

⁸⁵ מדרש זהר "לקט שמואל" מאת הרב שמואל קיפניס על כתובים. במס' מכות כ"ג, ע"א נדרש מזמור זה על אחד עשר יסודות האמונה: דרש רבי שמלאי, שש מאות ושלש עשרה מצוות נאמרו למשה ... בא דוד והעמידן על אחת עשרה, דכתיב "מזמור לדוד ה' מי יגור באהליך וכו' וראה גם תנחומא שופטים, אות ט'.

עשרת הדברות וחלוקתן

[15]

אינם מתאימים למנין הדברות. אלא, שלפי 'החזקוני'⁸⁶ ובעקבותיו בעל "מנחת שי" (שניהם בפרשת יתרו) מדגישים, שחלוקת הפסוקים בטעם העליון, באה להורות שכל אחד מהפסוקים "דברה אחת לעצמה היא" ומשום כך "עושין 'לא תרצח' 'לא תנאף' ... 'לא תענה' ארבעה פסוקים" ולכן "הקורא בצבור צריך שיקרא כל דיבור ודיבור בפני עצמו". הרי צירופם של "אנכי" ו"לא יהיה לך" לפסוק אחד כאילו בא לאמור שהם גם דיבור אחד. נמצא שלפי הטעם העליון חלוקת עשרת הדברות תואמות את חלוקת פילון ויוסיפוס ובעקבותם את החלוקה הנוצרית.

ר' וואלאף היידנהיים⁸⁷ אינו משלים עם הקביעה הרגילה של חלוקת הפסוקים לפי הטעם העליון לתשעה פסוקים הנמצאת בכל החומשים. אחרי שהוא מפרש את "החזקוני", שיתאים לדעתו וחולק על כמה מקודמיו⁸⁸ הוא קובע, שלפי הטעם העליון צריכה החלוקה להיות לעשרה פסוקים, ולא לתשעה. כי על פסוק אנכי ... עבדים, אין מי שיחלוק שהוא פסוק בפני עצמו. ואם כן, הרי לפנינו עשרה פסוקים התואמים את עשרת הדברות לפי המקובל. הוא מסיים: "מכלל הדברים גלוי לעיניים, כשמש בצהריים, שמעולם לא נהגו לקרות 'אנכי' ו'לא יהיה לך' בפסוק אחד".

גם יהודה אריה בלוי⁸⁹ מניח שעשרת הדברות בטעם העליון מתחלקת לעשרה פסוקים, ולא לתשעה. ולא עוד הוא מניח שגם לפי החלוקה בטעם התחתון צריכה החלוקה להיות עשרה פסוקים, ולא שלשה עשר. טעמו ונימוקו מבוססים במסורת פסוקים, סימן יונדב. סיכום זה מתאים רק עם חלוקת עשרת הדברות לעשרה מנין הפסוקים, אשר בסוף כל פרשה ופרשה. והנה בפרשת יתרו, נקבע: ע"ב פסוקים. בחלוקה של שלשה עשר פסוקים היה צריך להיות הסיכום ע"ה פסוקים וסימן אחר. אותו הדבר הוא במנין הפסוקים בפרשת ואתחנן; מנינם הוא קי"ט. גם סיכום זה מתאים רק אם מונים בעשרת הדברות עשרה פסוקים ולא שלשה עשר. אחרת היה צריך להיות הסיכום קכ"ב. ואמנם במסורת המנין הוא קי"ח והסימן עזיאל⁹⁰.

ההשואה מכאן עם החלוקה בטעם העליון שגם שם צריכה להיות החלוקה לעשרה פסוקים סבירה היא איפוא. ואמנם הפרשיות, סתומות ופתוחות הן עשר. ומלבד ש"לא תחמוד" בא בטעם עליון בפסוק אחד מתאימה חלוקת הפסוקים לפי הפרשיות לחלוקת הפסוקים לפי הטעם העליון.

אברהם גייגר מצדד אף הוא לחלוקה של עשרה פסוקים בקריאה בטעם העליון. אלא, הוא סובר שהפסוק הראשון אינו מסתיים במלת עבדים, כי אם במלים על "פני", ו"אנכי" ו"לא יהיה לך" דיבור אחד הוא והשני איפוא, "לא תעשה לך פסל". אין הוא נכנס כלל לפירושים אלא, גוזר ואומר: "לפי החלוקה הרגילה נמצאים

86 ר' חזקיהו ב"ר מנחם ממפרשי התורה הראשונים.

87 בחומש "עין הסופר"; רדל היים תקע"ח (1818) בנספח לספר שמות: "הערה על קריאת הדברות לפי חילופי נקודותיהם וטעמיהם".

88 וביחוד אל "משאות בנימין" תלמיד המהרש"ל והרמ"א.

89 היה ראש בית המדרש לרבנים בבודפשט.

90 Magyar Zsidó Szemle משנת 1896 ע' 6—325 ולהלן: M. Zs. Sz.

בעשרת הדברות שנים עשר פסוקים. שהראשון מסיים במלים 'על פני'. וכן ממשיך הוא: "בכל ההוצאות שלנו (של התורה) נפלו כאן שגיאות שיש לתקן על ידי שימת לב קפדנית למספרים שמביאה המסורה".⁹¹

ואמנם גייגר יודע, "שמבחינת התורה, אין להתכחש שקיים הבדל ניכר בין האלהת אלילים לבין אמונה באל אחד" ואין לפי זה להתפק רק בחיוב של "אנכי" ולכן מביאה התורה גם "לא יהיה לך", ו"לא תעשה", אך "אין צורך משום כך לקבוע דיבור מיוחד".

והנה, כל ההסתמכויות על המסורה ועל מגני הפסוקים לפיה, נסחרות על ידי מחקרו של שלמה יהודה רפפורט.⁹² הוא העלה במחקרו, שיש סתירות במסורת עצמה וכן שיש הבדלים במגני הפסוקים בין חכמי ארץ ישראל לבין חכמי בבל.

כל הראיות מהמסורה וממגני הפסוקים ראיות קלושות הן ואין להכריע על פיהן. המחזור ביותר הוא: שמגני הפסוקים לחוד ומגני הדברות לחוד.

המאחדים את "אנכי" ואת "לא יהיה לך" לדיבור אחד או המתחילים כדיבור ראשון "לא יהיה לך" ו"אנכי" נחשב כפתיחה, נאלצים לקבוע דיבור אחר במקום "אנכי" כדי להשלים את המגין לעשר. פילון ויוסיפוס קבעו, שהצויים "לא תעשה לך פסל" ו"לא תשתחוה להם", הם דיבור שני. אחרים משלימים את החסר בהפרידם את הדיבור "לא תחמוד" לשתי דברות: "לא תחמוד בית" ו"לא תחמוד אשת רעך". בעל "מנחת שי" מסביר את הטעות, שגרמה להפרדה הזאת, "הואיל והפרשיות מתחלקות בין 'לא תחמוד בית' לבין 'לא תחמוד אשת' — בסימן של פרשה סתומה (ס). הראב"ע, שבתחילה מצא את ההפרדה של "לא תחמוד" לשניים (בפרשת ואתחנן), חזר בו (בפרשת יתרו) ואחרי שהוא קובע את "אנכי" לדיבור ראשון וטוען ש"לא תעשה לך פסל" ו"לא תשתחוה להם" שייכים כהסבר לדיבור "לא יהיה לך", "ואין נכון (להפריד) כי מענין אחד הוא זה וזה" ושוב אין לו צורך בהפרדת "לא תחמוד" לשתי דברות.

הנוצרים לסוגיהם השונים, קיבלו את הצירוף של "אנכי" ו"לא יהיה לך" לדיבור אחד, אך שהם רואים ב"אנכי" דברי פתיחה לדברות ומתחילים ב"לא יהיה לך" כדיבור ראשון. אולם אין הם בדעה אחת ביחס להשלמת המגין; מהם שמפרידים בדיבור "לא תחמוד" לשתי דברות ומהם שמונים — כמו פילון ויוסיפוס — "לא תעשה לך פסל" כדיבור בפני עצמו.

יש גם חלוקות יוצאות דופן, כגון "לא יהיה לך", דיבור ראשון; "לא תעשה לך פסל", דיבור שני ו"לא תשתחוה להם" דיבור שלישי ויש גם שמדלגים על דברות, כפי שנראה להלן.

אצל הקטולים וכן אצל הלותרנים נתקבל מאז אוגוסטינוס (אחד מאבות

91 נוספות על כך ראה: Wissenschaftliche Zeitschrift für Jüd. Theologie משנת 1837,

ע' 147—153 וכן בשנה זו ע' 469; ש. בער ב' Orient משנת 1851 ע'

M. Zs. Sz. 92 משנת 1906 ע' 135 וראה שם הערותיו של בלאו; "הליכות קדם" לפאלק

מכתב ש"ר לג' פאלק ע' 10 ואילך.

עשרת הדברות וחלוקתן

[17]

הכנסיה הקטולית (354—430) הסדר: מן "אנכי" עד "שומרי מצוותי", דיבור ראשון, היינו — "אנכי" ו"לא יהיה לך" — דיבור אחד. "לא תשא" דיבור שני ואת הדיבור "לא תחמוד" הם מפרידים לשניים.

גם חלוקתן של הדברות על שני הלוחות, אחרת היא אצלם מהמקובל אצלנו. הגמרא בירושלמי שקלים⁹³ שואלת: "כיצד היו הלוחות כתובים? חנינה (בן אחי ר' יהודה) בן גמליאל אומר: חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה ... ורבנן אמרו: עשרה על לוח זה ועשרה על לוח זה" ... נקטו בכל זאת כדעת חנינה בן גמליאל, האומר: חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה. הקתולים מחלקים את הדברות, שלש בלוח אחד ושבע בלוח שני. הם נותנים טעם לכך, ששלש הדברות: "אנכי" ו"לא יהיה" — אחד; "לא תשא" — שנים, "זכור" שלשה — והן מצוות בין אדם למקום, ואילו שאר השבע הן מצוות שבין אדם לחברו.

הכנסיה היוונית, הקלוויניסטים והאנגליקאנים חילקו את עשרת הדברות כפי חלוקת פילון, היינו קובעים גם "לא תעשה לך פסל" לדיבור ואינם מחלקים "לא תחמוד" לשתי דברות.⁹⁴

הלותרנים משנים את סדר הרציפות של הפסוקים בעשרת הדברות: אחרי הפסוק "לא תעשה לך פסל" — שהוא לדעתם דיבור שני — בא הפסוק "לא תשתחוה להם ולא תעבדם", וכאן הם מפסיקים באמצע הפסוק. את המשך הפסוק, "כי אנכי ה' אלהיך ... פוקד עון אבות על בנים ... ועל רבעים לשונאי" וכן את הפסוק, "ועשה חסד ... ולשומרי מצותי", הם מעבירים אחרי הדיבור העשירי, כנותן טעם לכל הדברות. וכך נדפס בספריהם ללימודי הדת (כאטכיזמוס) של האוונגלים האוגסבורגיים.⁹⁵

באוונגליון עצמו אין אחדות לסדר הדברות המובאות שם. בשני הסינופטים מתי (י"ט, יז—יט) ומרקוס (י', יז—יט) הסדר שווה. ואילו בלוקס (י"ח, יט—כ) יש סטיה. במתי ובמרקוס נזכרות עם דברי הפתיחה שש דברות, בלוקס — רק חמש. בשלשתם דברי הפתיחה שונים: "אחד הוא האלהים" היינו — "אנכי" ו"לא יהיה לך" ביחד.

הסדר במתי ומרקוס:	הסדר בלוקס:
(ו) לא תרצח	(ז) לא תנאף
(ז) לא תנאף	(ו) לא תרצח
(ח) לא תגנב	(ח) לא תגנב
(ט) לא תענה כבד	(ה) כבד

לוקס, כמו פילון, מקדים את הדיבור "לא תנאף" ל"לא תרצח". יתכן, שהסדר השונה באוונגליונים, הוא ההיתר אצל הנוצרים לסדר את הדברות כרצונם.

93 פרק ששי, סוף ה"א.

94 M. Zs. Sz. 1906 משנת ע' 41; מאמר "לוחות הברית כסמל היהדות" לצרפתי ע' 388

ועיין עוד אנציקלופדיה מקראית ערך "דברות".

95 M. Zs. Sz. 1906 משנת ע' 45.

לסדר השונה בחלוקה הנוצרית נביא שתי דוגמאות:

א) בהוצאת בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי יצאה בתשל"ב, חוברת בשם "אוסף מהלמן"⁹⁶, ובו צילום של דף עם עשרת הדברות. סדר החלוקה של הדברות מתאים לשיטה הקתולית, שלש דברות על לוח אחד ושבע על הלוח השני.

(א"ב) אנכי ה' אלהיך ... לא יהיה לך	(ה) כבד את אביך ...
עד ולשומרי מצוותי	(ו) לא תרצח
(ג) לא תשא ...	(ז) לא תנאף
(ד) זכור את יום השבת ...	(ח) לא תגנוב
	(ט) לא תענה ברעך ...
	(י) לא תחמוד בית ...
	(י) לא תחמוד אשת רעך ...

ב) על שטיח-קיר גובלין, הנמצא במוזיאון אשר בהיכל שלמה, רקומות עשרת הדברות על לוח אחד.

(א) אנכי י' א'	
(ב) לא יהיה לך אלדים אחרים	
(ב) לא תעשה לך פסל וכל תמונה	
(ג) לא תשא את שם ה' אלהיך לשו(א)	
(ד) זכור את יום השבת לקדשו	
(ה) כבד את אביך ואת אמך	
(ו) לא תרצח	
(ז) לא תנאף	
(ח) לא תגנוב	
(ט) לא תענה ברעך עד שקר	
(י) לא תחמוד בית רעך	

מענינת כאן חוסר העיקביות בתחליף שם ההויה. שם ההויה בפסוק "אנכי" מוחלף ביוד (י'), אלהיך בא' (א'). לא תשא את שם ה' הוחלף השם בה' ואלהים ב"אלדים (ד' במקום ה')⁹⁷.

סדר החלוקה הנוצרית חדר לתחום היהדות, וביחוד ליהדות איטליה. כמה מארונות קודש שהובאו מאיטליה ושוקמו בארץ, כוללים כקישוטים מבחוץ, או

96 "אוסף מהלמן" ע' 79. הדף נדפס בבאזל בשנת 1530 בערך. הוא נמצא ע"י ד"ר מהלמן בספר תיאולוגי נוצרי בפריז. יש לשער שהדף הזה הוכן לשמש שער לספר תיאולוגי. יתכן שלא נשתמר ממנו עותק נוסף.

97 על שטיח זה מצויר, איך משה רבנו מקבל את הלוחות מאת ידי אלהים. נעשה על פי ציורו של ברארדינו ואן אסלט וזמנו הוא מחצית המאה השבע עשרה. מוצאו מפלורנץ (איטליה). על השטיח מלמעלה רקום בלטינית כותרת אשר פירושה: משה מקבל את עשרת הדברות. האותיות שהכנסתי בסוגריים מכוסות בידי משה המחזיק בלוח. הא' במלת לשוא מכוסה בידי אלהים. צרפתי כנ"ל ע' 378, 379, 300. הבאתי רק דוגמאות כאלה, הנמצאות בירושלים או דוגמאות שצרפתי לא הביאן.

עשרת הדברות וחלוקתן

[19]

בפנים הדלתות, את עשרת הדברות בחלוקה יוצאת דופן, היינו לפי החלוקה הנוצרית. אותו חזיון יוצא דופן חוזר גם במפות תיבה⁹⁸ ובפרוכיות שנרקמו בהן עשרת הדברות וכן כתרית-תורה, שהדברות נחקקו בהם.

השאלה הנשאלת איך קרה הדבר? ואם על הערבוביה אשר במחזור ויטרי, שנראה כדמיון לחלוקה הנוצרית, אין בידי אלא תמיהה, הרי על אימוץ חלוקה נוצרית בלוחות עשרת הדברות במספר בתי כנסת שבאיטליה ובארונות הקודש ושאר תשישי קדושה שהובאו משם ארצה, נדמה שיש הסבר מתקבל על הדעת.

נדמה, שה"הסתננות" של החלוקה הנוצרית ביהדות איטליה, מסתברת על רקע התרבותי שלה. שני גורמים כבדי משקל שאירעו בתחילת המאה השש עשרה הם שהביאו לידי עם-הארצות ולירידה רוחנית גדולה ביהדות זו. כגורמים ראשיים יש לראות את גזירת שריפת התלמוד והמדרשים בראש השנה ה' שי"ד (1554) ואת סיסמאות הריניסאנס.

גורמים ראשיים אלה בצירוף גורמים משניים: מעמד הרבנים, שהיה רופף¹⁰⁰; לא היו באותו זמן רבנים בעלי משקל¹⁰¹ והמאבק בין ראשי הקהלות והרבנים למנהיגות בגיטו, מנהיגים אלה לא התייעצו עם הרבנים ועשו מה שרצו¹⁰².

הריניסאנס בקרב יהודי איטליה לא היה תוצאה של התפתחות פנימית, הוא בא כהשפעה מן החוץ, מהסביבה והחברה הנוצרית¹⁰³. בתקופת הריניסאנס נוצרה קירבה בין האוכלוסיה היהודית והנוצרית¹⁰⁴. אצל רוב היהודים היתה שאיפה לחדור לחברה הכללית ולקחת חבל בכל מערכת החיים התוססים והמענינים שהיו נחלת התקופה¹⁰⁵. בכל ענין חיקו את הנוהג בחברה הנוצרית, "הכל לפי אפנת המדינה"¹⁰⁶. הקלקול המוסרי, ששרר בתקופת הריניסאנס אצל הנוצרים עבר גם לרחוב היהודי והיו מעשים מגונים בעיסקי מין עם נוצריות וגם עם נזירות כתופעה רגילה. היהודים השתתפו עם הנוצרים גם בציד. מלבד כל זה, גם כפו על היהודים האזנה לדרשות מפיהם של כומרים ונזירים¹⁰⁸. החיקוי למעשה הנוצרים היה ללא הבחנה ופגע בעיקרי היהדות. בדומה לפסל משה של מיכאל אנג'לו, הקימו יהודי סיננה פסל של משה רבנו, שנעשה בידי אמן נוצרי והעמידו אותו במקום פומבי בגיטו שלהם¹⁰⁹. השאיפה של בני הריניסאנס לתפארת אמנותית, שימשה דחיפה גם להכנסת אמנות הצורה לבית הכנסת¹¹⁰. מחלוקת גדולה פרצה בקהלה אחת בענין פרוכת רקומה בצורה בולטת עם דגם (סמל) משפחתי (צבי) בבית הכנסת בימי חג ומועד. ולמרות התנגדותו של הרב, תלו אותה על ארון הקודש. הדבר עורר הדים גם בשאלות ותשובות של רבני הזמן ההוא¹¹¹.

98 התיבה — השולחן שעליו מניחים את ספר התורה בשעת הקריאה.

99 ראה על כך "חיי היהודים באיטליה בתקופת הריניסאנס" מאת משה אביגדור שולואס, ניו-יורק תש"ו (להלן: שולואס), ע' 274.

100 שולואס ע"ע 267, 177.

101 המבוא לשו"ת "זקני יהודה" לר' י"א ממדינא ע' 22.

102 שם, ושולואס ע' 267. 103 שם ע' 175. 104 שם ע' 168, 169.

105 שם, ע' 338. 106 שם ע' 160—162, 221. 107 שם ע' 151, 164.

108 מבוא לשו"ת "זקני יהודה" ע' 2. 109 שולואס ע' 219. 110 שם ע' 223.

111 שו"ת "אבקת רוכל" סוף סימן ס"ב.

[20]

שמואל הכהן ויינגרטן

אין לוחות הברית ידועים כסמל היהדות; בבתי כנסת שנחשפו אנו מוצאים מנורה, שופר, לולב, מחתה, אבל אין אנו מוצאים את לוחות הברית. היהודים שביקרו בכנסיות נוצריות וראו שם את לוחות הברית עם עשרת הדברות בכתב עברי, הכניסו אותם כמו שראו. העמדת לוחות הברית על ארון הקודש בבתי הכנסת באירופה, באה לשם מאיטליה¹¹².

אחרי מלחמת העולם השנייה וחורבן יהדות איטליה פסק הישוב היהודי בכמה ערים באיטליה ובתי הכנסת נעזבו. ד"ר ש. א. נכון, רחש דבר טוב והעביר את רהיטי בתי הכנסת של רבים מהם (ארונות קודש, פרוכיות, ספרי תורה עם תיקיהם וקישוטיהם) לארץ. בין הארונות שהעביר נמצאות לוחות הברית עם עשרת הדברות בחלוקה נוצרית. מהנמצאים בירושלים: ארון קודש מקונלייגור ויניטו משנת 1701 עומד בבית הכנסת בנוסח רומי ומעליו שני לוחות הברית עם עשרת הדברות בחלוקה הבאה:

(א) אנכי (וכלל לא יהיה)	(ו) לא תרצח
(ב) לא תעשה	(ז) לא תנאף
(ג) לא תשא	(ח) לא תגנוב
(ד) זכור	(ט) לא תענה
(ה) כבד	(י) לא תחמוד

באותו סדר כתובים עשרת הדברות על דלתות ארון הקודש בפנים. באותו בית כנסת נמצאת מפת־תיבה משנת תפד"ה (1729), שעליה מרוקמות עשרת הדברות באותו סדר. במוזיאון של בית כנסת זה יש עוד ארון קודש ומעבר לדלתותיו לוחות הברית. לוח אחד בכל דלת. עשרת הדברות באות כאן בחרוזים.

בצד ימין:	בצד שמאל:
(א) אנכי ד' א' הוצאתיך ממצרים	(ו) לא תרצח איש כי תנקש אין לך
עם בחר אל	אין לו גואל
(ב) אל תעש לך פסל גם לא תשתחוה	(ז) לא תנאף עם אשת רעך ובפת בגם
לו כי אין כא'	אל תגאל
(ג) ... שוא לא תשא כי לא יגכה	(ח) לא תגנוב נפש הון זולת כי אשמע
כל עושה אל	שועת שואל
(ד) שבת קודש אות לחרוש חפש	(י) לא תחמו' בית אשת רע שורן
אסור עם ירואל	גם עברו א' הוא
(ה) כבד הורים יען תשב ארך ימים	(ט) אל תען שוא כי לא יכון דובר
על אדמת א'	שקר נג' הא'

תורת חסד תנצור לעד כי כה חמדת כל ישראל

מלבד ש"לא תעשה לך פסל" מופיע כדיבור בפני עצמו וכדיבור שני, היינו "אנכי" ו"לא יהיה לך" מצורפים כדיבור ראשון בא כאן הדיבור "לא תענה" כדיבור עשירי והדיבור "לא תחמוד" הוקדם לדיבור תשיעי.

112 שולואס ע' 167, 224—225; צרפתי ע' 9—378, 380, 386, 392.

גד בן-עמי צרפתי מזכיר עוד דוגמה כזאת, בפיוט שבארון הקודש בסרמדה משנת 1543, שגם שם הדיבור השני "לא תעשה לך פסל" והדיבור העשירי — "לא תענה".

לעת עתה לא נמצא הסבר מניח את הדעת לשנוי של הקדמת "לא תחמוד" והעמדת "לא תענה" לדיבור עשירי. צרפתי משער שהנוצרים עצמם לא דייקו בנוסח הנכון ולא שמרו אף על חלוקת אוגוסטינוס¹¹³.

ואולי אין בקביעת "לא תענה" לדיבור עשירי חקוי לנצרות. יתכן שנודמן בידי הכותב הרמזים לעשרת הדברות בקריאת שמע¹¹⁴ ושם "לא תענה" הוא הדיבור העשירי והדבר מצא חן בעיני הכותב.

במוזיאון ישראל (מוצג 45/12) נמצא ספר תורה בתיק, נוסח ספרד, שהובא מאיראן ובכתר התורה הצמוד לתיק פח נחושת משני הצדדים. בצד ימין ציון "לנדבת רוחו" של מביא את הספר עם התיק לירושלים עם שמו "איש צעיר כה" אהרן שלום בכה"ר יעקב אהרן גבאי יצ"ו¹¹⁵. בצד שמאל באות עשרת הדברות והן כדלהלן:

(ג) לא תשא	(ב) לא יהיה
(ה) כבוד	(ד) זכור
(ז) לא תנאף	(ו) לא תרצח
(ט) לא תענה	(ח) לא תגנוב
(י) לא תחמוד אשת	(י) לא תחמוד בית

(יש לקרוא "לא יהיה" ו"לא תשא" כרצופות).

במוזיאון ישראל נמצאת גם פרוכת מאיטליה משנת 1742 או 1760 (תלוי איך קוראים את תאריך השנה בריקום: תק"ב או תק"כ) וריקום בה עשרת הדברות (סימנה 152/7). הפרוכת עשויה ממשי ברקד על בטנת קטיפה זבה החלוקה:

(א) אנכי ה' אלהיך	(ו) לא תרצח
(ב) לא תעשה לך	(ז) לא תנאף
(ג) לא תשא	(ח) לא תגנוב
(ג) זכור	(ט) לא תענה
(ה) כבוד	(י) לא תחמוד

מעשה ידיה ופרי כפיה של הכבודה מרת ליאונה ...

113 שם ע' 389.

114 ראה ע' 561.

115 תאריך הבאתו הוא "כי הנני מביא את עבדי נצח" ולפי הנקודות על האותיות יוצא

שנת תקצ"ט.

116 מתעוררת שאלה: מה לחלוקה נוצרית וליהדות איראן? מי היה אהרן שלום גבאי? האם על פיו נעשתה החלוקה הנוצרית, ואם לא, על פי מי? יש גם לשער שהחקיקה נעשתה בירושלים. ואם כן, מי היה זה שעל פיו נעשתה החלוקה הזאת? לעת עתה אין כל אחיזה לחקירת הובר המתמיה הזה. על פתק ההסברה סומן: "הובא מאיראן". כדי למצוא איזה אחיזה לחלוקה נוצרית באיראן, פניתי במכתב לד"ר שחר, הממונה על תפצים אלה, ושאלתי, איך נתגלגל ספר תורה זה למוזיאון. קבלתי תשובה טלפונית באמצעות המזכירה, שספר התורה עבר למוזיאון ישראל. ממוזיאון בצלאל ואין שום רישום ע"י מי בא הספר לשם. אני משער

קוריוז אחר בסדר הדברות נמצא בידיעה שבאה בירחון המדעי היהודי-האונגרי¹¹⁷. ע. וואדאס כותב: "ראיתי 'לוח שזיתי' אשר מוצאו מהאי קורפו שנקנה ע"י המשורר אדולף אגאי (משורר יהודי אונגרי) בבקרו באי ובו עשרת הדברות בדילוג של שתי דברות, 'זכור' ו'כבוד' ובחלוקה נוצרית.

לא יהיה

(ב) לא תעשה

לא תשתחוה

(ג) לא תשא

אין בידיעה זו על שאר הדברות. ואם לשחזר ולהשלים את החסר, יצא ההמשך

(ט) לא תענה

(ו) לא תרצח

(י) לא תחמוד בית

(ז) לא תנאף

(י) לא תחמוד אשת

(ח) לא תגנוב

ד"ר יום טוב (ליפוט) באטו, במאמרו על תשמישי קדושה בקהלת אלט-אופן (או בודה), מזכיר פרוכת אשר עליה רקומים שני לוחות הברית ובעשרת הדברות בהם הסדר הוא: "לא יהיה" "לא תעשה" וחסר הדיבור לא תשא¹¹⁸. הוא כותב, גם על ציץ לספר תורה שגם בו חרותות עשרת הדברות וגם בהם הסדר "לא יהיה" "לא תעשה" "לא תשתחוה" (כדיבור בפני עצמו)¹¹⁹. באטו מעיר, שהיתה כאן שטחיות, קלות דעת. על כך העיר ע. וואדאס¹²⁰: שהסדר הזה אינו בלי כוונה והיא חלוקה נוצרית. באטו ענה לו שגם בחלוקה שונה, אסור היה לדלג על הדיבור "לא תשא"¹²¹.

כחלוקה מגמתית יש לציין את חלוקת השומרונים. לפיהם: עשרת הדברות הן:

(ו) לא תרצח

(ב) לא יהיה

(ז) לא תנאף

(ג) לא תשא

(ח) לא תגנוב

(ד) זכור

(ט) לא תענה

(ה) כבוד

(י) לא תחמוד

כדיבור עשירי באים הפסוקים: והיה כי יביאך ה' אלהיך אל ארץ הכנעני אשר אתה בא שמה לרשתה והקמותה לך אבנים גדולות ושדת אותם בשיד... והיה בעברכם את הירדן תקימו את האבנים האלה אשר אנכי מצוה אתכם היום בהגררזים¹²².

שספר זה הוא אחד מניצולי העיר העתיקה מזמן מלחמת הקוממיות והובא ע"י המציל לשם. על יסוד השם גבאי, החליטו על מוצאו מאיראן. אין לי ידיעה ברורה על קיום בית כנסת לעדת הפרסים בעיר העתיקה. ואמנם, השם גבאי, אינו מיוחד ליוצאי פרס בלבד. גם בין יוצאי כורדיסטאן ידוע השם גבאי. לעדת הכורדים (צ'רמוקלים) היה בית כנסת בעיר העתיקה.

M. Zs. Sz. 117 משנת 1906 ע' 45.

118 שם ע' 152 (19א).

119 שם ע' 273 (19ב).

120 שם ע' 277, 358.

121 שם ע' 261.

122 לפי מסורת השומרונים נכתבת המלה הר גריזים, הרגריזים, כמלה אחת. חמשה חומשי תורה נוסח שומרונים, הוצאת אברהם ורצון צדקה, תל-אביב תשכ"ג, תשכ"ד. כך גם בפרשת שמות וגם בפרשת ואתחנן.

עוד על שלושה קוריוזים ברצוני להתעכב בזה. דומים הם להפליא, אם כי שונים הם מבחינת ארץ מוצאם:

האחד היה באונגריה. מר וואדאס מודיע עליו¹²³: מורה דת אחד חיבר ספר לימוד-דת בשביל תלמידי בתי ספר יסודיים ממלכתיים, כי החוק האונגרי חייב שיעורי דת של שעה אחת בכל שבוע בכל בתי הספר הממלכתיים. בכל מקום שלא היו בתי ספר יהודיים מוכרים כחוק, ביקרו ילדי היהודים בבתי ספר ממלכתיים. ספר לימוד-דת זה היה איפוא מיועד להם. בספר זה באו עשרת הדברות לפי החלוקה הנוצרית. הספר היה בשימוש עד שמי שהוא הרגיש בכך ועורר רעש, ואז הוחלף הספר.

הקוריוז השני היא החוברת תורה, שעורים במקרא לבית הספר הממלכתי (שמות, במדבר). בפרק עשרת הדברות (עמודים 88—95) באות הדברות בחלוקה נוצרית. הדיבור הראשון: "אנכי" ו"לא יהיה לך" דיבור ראשון. "לא תעשה לך פסל" דיבור שני¹²⁴.

הקוריוז השלישי הוא: תרגומו הרוסי של הספר "שמע ישראל" לדב רוזן¹²⁵. במקור העברי של הספר (ע' 81) מביא המחבר צילום של עשרת הדברות מתנ"ך קורן. כנראה נתקשה לצלם את הדברות מפרשת יתרו, כי שם פסוקי עשרת הדברות משולבים עם פסוקים קודמים וכן בסופם. לכן העדיף המחבר לצלם את הדברות, שבסוף הספר, היינו הדברות שבפרשת יתרו בטעם העליון.

כאמור, חלוקת הפסוקים שונה בטעם העליון. במקום שלשה עשר פסוקים לפי הטעם התחתון ישנם רק תשעה פסוקים לפי הטעם העליון. מ"אנכי" עד שומרי מצוותי הוא שם רק פסוק אחד.

המתרגם לרוסית נמשך איפוא אחרי הטקסט העברי וסידר אף הוא בתרגומו (ע' 76—77) את קביעת הפסוקים מ"אנכי" עד שומרי מצוותי בקבוצה אחת וברציפות. ואף על פי שהוסיף בתרגום סימני פסיק בין הפסוקים, כאשר בא לציין את מספר הדברות, שבמקור העברי לא צוין, סימן את כל קבוצת הפסוקים מ"אנכי" ועד "שומרי מצוותי", כדיבור ראשון. כדי להשלים את המנין לעשרה חילק את הפסוק "לא תחמוד" לשניים, למרות שבתורה גם בטעם העליון הוא מהווה רק פסוק אחד.

אי ההקפדה בענינים יסודיים, וביחוד בספרים שמגמתם להקנות תודעה יהודית, גורמת לחדירתן של השקפות נוצריות ההולכות וקונות זכות אורח במהלך המחשבה היהודית גם בדברים שבקדושה.

123 M. Zs. Sz. משנת 1906 ע' 44.

124 בחוברת המקבילה "מוריד למורה" מסבירים המחברים "שלפנינו שתי אפשרויות לחלוקה והעורכים בחרו באחת" מהן. ביום א' שבט תשל"ג העירתי על כך למשרד החינוך והתרבות והצעתי לגנוז את החוברות. היתה חליפת מכתבים בנוון זה וביום ב' באד"א הודיעוני במכתב שאת הערותי הביאו לתשומת לב של היועץ ל"תכניות לימודיות", הפרופ' משה גרינברג והוא חווה את דעתו: ... כי יש להוציא דף השלמה לדיון בחוברת (ובמוריד), המציע את החלוקה הרווחת ונימוקה וכו'. משרד החינוך, המרכז לתכניות לימודיות, במכתבו אלי מסתיים: "אנו ננהג כעצתו". ביקשתי שישלחו לי את דף ההשלמה ואמנם עד היום לא קיבלתי אותו וגם לא שמעתי עליו.

125 על סטיה זאת הפנה את תשומת לבי הרב ד"ר צבי הרכבי.